

Формування мовленнєвої культури старшокласників на уроках української мови

Галаєвська Л.В.

молодший науковий співробітник
відділ навчання української мови та літератури
Інститут педагогіки НАПН України

Сучасна школа має виховувати всебічно розвинену людину. Одним із важливих елементів цього є прищеплення учням любові до рідного слова, рідної мови. «Рідне слово – то невичерпне, животворне і невмируще джерело, з якого дитина черпає уявлення про навколишній світ, про свою родину, про своє село і місто, про весь свій край» [4;15]. Перед кожним учителем-словесником стоїть важливе завдання – навчити учнів дбайливо ставитися до рідної мови, оберігати рідне слово, не знищувати його могутності. Висока культура мовлення людини є свідченням вихованості її: культура мовлення є вагомим елементом поняття «культура людини».

Розвиток духовності і культури суспільства неможливий без мови, яка в наш час потребує глибокого вивчення на основі невмирущих скарбів національної культури народу. Рівень мовної здатності завжди є і буде визначальним у характеристиці соціально-культурного рівня народу і кожного громадянина зокрема. Людина створила культуру, а культура – людину. Індивідум реалізується в культурі думки, спілкування, культурі трудової діяльності. Оскільки людина – творець культури, то мова є засобом її вираження.

У нових соціально-економічних умовах розвитку державності зростає значення і вимоги до формування соціально-активної, культурної та духовно багатой особистості. Однією з основних умов цього процесу є набуття школярами умінь і навичок вільного і грамотного володіння рідною мовою. Не володіючи досконало багатством рідної мови, вони не будуть спроможними розвинути свою думку і переконливо представити свої інтереси. Тому одним із найголовніших завдань школи, і вчителів зокрема, є навчити учнів змістовно правильно і стилістично вправно висловлювати свої думки, дотримуючись вимог культури мовлення.

Визначенню сутності поняття «культури мовлення» присвятили праці науковці В. Артемов, Н. Арютюнова, О. Ахманова, Н. Бабич, Є. Бахмутова, А. Васильєва, В. Виноградова, Г. Винокур, Б. Головін, Г. Іжакевич, М. Ілляш, Є. Істрін, В. Капінос, В. Костомаров, І. Огієнко та інші. Більшість із них під культурою мовлення розуміють «дотримання усталених мовних норм усної і писемної літературної мови, а також свідоме, цілеспрямоване, майстерне використання мовно-виражальних засобів залежно від мети, та обставин спілкування» [1;15].

Водночас культура мови – це і культура думки, точність її вираження, бо мова і мислення становлять діалектичну єдність. Культура мови – це і культура говоріння, читання, письма і найважливіша частина загальної культури людини. Саме слово культура (від лат. *cultura*) буквально означає обробіток, оброблення. Це те, що «оброблено» й передано нам у спадок нашими попередниками: те, що «обробляється» і шліфується нами, щоб передати наступним поколінням.

Глибоке дослідження мовної системи повинно поєднуватися з вивченням живого усного і писемного мовлення в усьому багатомітти форм, видів, типів, стилів і жанрів [2;24].

Уроки рідної мови посідають найважливіше місце в навчальному процесі, бо йдеться не лише про навчальний предмет, а й засіб опанування знань з інших предметів.

Основи вмілого користування мовою закладаються ще з дитинства, тому важливо прищепити дітям у школі почуття відповідального ставлення до мови як найважливішого засобу людського спілкування, навчити їх розуміти мову як «енергію», «діяльність», «духовну силу», виробити в них навички не лише правильного, а й майстерного вживання мовних засобів відповідно до конкретної комунікативної ситуації, навчити виявляти помилки у своєму й чужому мовленні та виправляти їх.

На шляху успішного виконання цього завдання перед учителями-словесниками постають великі труднощі як теоретичного, так і практичного характеру. Серед них виділяємо такі:

- відсутність цілісної, єдиної програми, спрямованої на формування культури мовлення;
- самостійна пізнавальна діяльність учнів не розвивається належним чином засобами мови. Адже, як відомо, критеріями успішності учителя є здатність учня до самовдосконалення, прийняття самостійних рішень, що забезпечить його успішне функціонування в суспільстві;
- у підручниках з української мови текстові та інформативні матеріали з культури мови охоплюють незначну частину.

Досягти високого рівня володіння мовою можна лише за умови вдосконалення змісту, форм, методів і прийомів навчання, що ґрунтуються на здобутках лінгводидактики (О.Біляєв, М. Вашуленко, Т. Донченко, Г. Іваницька, О.Купалова, Т. Ладиженська, М. Львов, М. Пентилюк, О. Хорошковська та ін.).

Найбільш продуктивним у формуванні культури мовлення учнів вважаємо комунікативно-діяльнісний підхід, що поєднує в єдине ціле мовний і мовленнєвий зміст навчання української мови.

Цей підхід знаходить відбиття в теорії породження мовлення, що переконливо доведено дослідженнями з лінгвістики (Г. Зотова, М. Кожина, О.Нечаєва, С. Сенкевич, Г. Солганик та ін.) та лінгводидактики (О. Біляєв, В. Величко, Г. Іваницька, Н. Іпполітова, В. Капінос, Т. Ладиженська, М. Львов, В. Мельничайко, М. Пентилюк, Л. Федоренко та ін.)

Важаємо, що проблема формування та вдосконалення культури мовлення учнів може успішно розв'язуватися за умови дотримання загальнодидактичних та специфічних принципів навчання, спрямованих на формування мовленнєвих умінь і навичок будувати висловлювання різних типів, видів і жанрів. До них варто віднести: принцип комунікативно-мовленнєвого спрямування; принцип урахування психофізіологічних особливостей індивіда; принцип міцності знань, умінь і навичок; принцип дотримання ієрархічності завдань у поданні як мовних засобів, так і видів мовленнєвої діяльності; принцип комунікативно-педагогічної ситуативності; принцип оптимального поєднання групових та індивідуальних форм роботи з урахуванням рівня підготовки та індивідуальних

особливостей старшокласників; принцип урахування фронтальних методів інтерактивного навчання; принцип урахування середовища спілкування.

Розглядаючи принципи формування й удосконалення культури мовлення школярів, будемо спиратися на п'ять основних компонентів: мета, об'єкт, інформація, методи, суб'єкт.

Повертаючись до питання принципів удосконалення мовленнєвої культури учнів, беручи до уваги практичну мету – формування культури мовлення, провідним методичним принципом треба назвати принцип комунікативно-мовленнєвого спрямування. Він передає оволодіння дидактико-комунікативними діями й уміннями володіння рідною (українською) мовою, коли моделюється діяльнісна структура комунікації, спрямована на удосконалення культуромовних умінь і навичок учнів.

Принцип комунікативно-мовленнєвого спрямування повинен пронизувати весь навчальний процес. Найяскравішою реалізацією цього принципу стануть завдання і вправи комунікативного характеру.

Багаторазове розв'язання комунікативних завдань забезпечує формування умінь і навичок в усіх видах мовленнєвої діяльності.

Принцип урахування основних психофізіологічних особливостей індивіда включає параметри пам'яті, уваги, сприйняття, мислення, типи вищої нервової діяльності і враховує їх основні закономірності для досягнення максимального результату у формуванні культури мовлення учнів і розвитку мовної особистості зокрема.

Принцип навчання на мовленнєвих зразках спрямовує навчально-виховний процес по найбільш розумному, раціональному. В його основу покладено старанно дібраний і змодельований навчальний матеріал, що сприяє формуванню міцних мовленнєвих умінь і навичок і забезпечує учням вільне спілкування рідною мовою в різних ситуаціях.

В основі принципу комунікативно-педагогічної ситуативності лежить сукупність мовленнєвих і лінгвометодичних умов, що визначають динаміку навчального процесу, його особистісний і функційний характер, евристичність. Цей принцип спирається на моделі мовленнєвих ситуацій.

Принцип домінуючої ролі вправ у всіх видах мовленнєвої діяльності націлює учнів на практичне оволодіння мовою. Удосконалення мовленнєвих умінь полягає у створенні стереотипів, в основі яких лежать вправи. Правильно дібрані вправи зроблять процес навчання цілеспрямованим, результативним, спрямованим на вдосконалення комунікативних умінь і навичок.

Принцип колективного характеру навчання та врахування індивідуальних особливостей тісно пов'язаний із принципом комунікативно-мовленнєвого спрямування і реалізується в організації колективної роботи учнів, зацікавленні кожного з них у вирішенні певних мовних питань, умінні включатися у мовленнєву діяльність у різних її проявах.

Удосконалення культури мовлення є закономірним процесом у формуванні мовленнєвих умінь і навичок учнів, що об'єктивно залежить від засвоєння норм літературної мови та розвивального потенціалу мовленнєвого середовища [1;17].

Формування й удосконалення мовленнєвої культури учнів залишається актуальною проблемою і потребує пильної уваги.

Розглянуті принципи, сформовані на формування культури українського мовлення не можна вважати остаточно визначеними, оскільки 1) розробка дидактичних принципів навчання і досі залишається актуальною і незавершеною; 2) деякі, запропоновані нами принципи у подальшому, можливо, будуть потребувати уточнення й конкретизації.

Список використаних джерел та літератури

1. Бондаренко Н.В. Засвоєння якостей зразкового мовлення як передумова вдосконалення мовленнєвої культури старшокласників // Українська мова і література в школі. – 2009. – 2009. - №2. – С.14-17.
2. Культура мови і культура в мові. – К.: НВК ВО, 1991.
3. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / [за ред. М.Пентилюк]. – К.: Ленвіт, 2010.
4. Пентилюк М.І. Вивчення української мови в школах з російською мовою навчання / М.І. Пентилюк. – К.: Рута, 2000.

5. Пометун О. Інтерактивні технології навчання: теорія, досвід, практика: [метод. Посіб. / авт.-уклад.: О. Пометун, Л.Пироженко]. – К.: А.П.Н., 2002.
6. Українська мова: енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000.